

Інна Гарбузова

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УМАНСЬКОЇ КООПЕРАТИВНОЇ СПІЛКИ

Українська кооперація народилась у так звану «епоху великих реформ», 60-ті рр. XIX ст. Вона зародилась під знаком економічної боротьби. Кооператори, в переважній своїй більшості, були діячами загальноукраїнської культури, представниками вищих демократичних кіл, але в міру того, як ширився кооперативний рух, як він все більше захоплював народні маси, кооперація стала явищем національним, майже єдиною масовою силою національної боротьби. В той час, коли в таких державах, як Англія, Німеччина, Франція кооперація займалась виключно економічними справами, причому кожен вид кооперації дуже вузько спеціалізувався на тій чи іншій його галузі, на Україні вона, окрім власне кооперативної роботи, охопила сфери загальної освіти, політики і навіть морального виховання.

Становлення нової освітньої системи в сучасній Україні потребує дослідження кращих національних культурно-просвітницьких традицій. У зв'язку з цим особливого значення набуває вивчення надбань і наукових концепцій українського кооперативного руху й кооперативного шкільництва.

Одним із напрямків вивчення просвітницької спадщини України є дослідження культурно-освітньої діяльності кооперативних товариств окремих регіонів. Розв'язанню цієї проблеми були присвячені наукові розвідки Андрухів І., Вовк Л., Гай-Нижника П., Ковальчук О., Марочка В., Побірченко Н. Зазначені дослідження розкривають цілісну картину виникнення і діяльності українських кооперативних об'єднань та узагальнюють основні тенденції їхнього розвитку. Метою статті є висвітлення культурно-просвітницької роботи Уманської кооперативної спілки, діяльність якої є невід'ємною частиною, з одного боку, історії вітчизняного шкільництва, з іншого – складовою історії України.

У довідковій літературі поняття „кооперація” визначається як: „...організаційно оформлене добровільне колективне об'єднання власності і (або) праці для досягнення спільних цілей в різних галузях економічної діяльності...Кошти кооперації формуються головним чином з пайових і членських внесків. Вищий орган кооперативної організації – збори членів. Збори приймають статут, обирають громадські органи, розв'язують основні господарські питання...” [3, 169-170].

Найпершою в Україні постала споживча кооперація, тобто споживче товариство, що складалося з групи людей, які об'єднували свої зусилля для закупівлі товарів споживання. Кооператив створювався на грошові паї, внесені кожним членом товариства. Члени кооперативу отримували мінімальний відсоток прибутку на внесений пай. Головна мета діяльності

товариства полягала не в отриманні прибутку пайщиками на внесені паї, а в отриманні більшої вигоди споживачами, тобто, весь прибуток вкладався в закупівлю товарів для членів товариства. Таким чином споживчий кооператив існував не для утворення капіталу, а для задоволення потреб споживача.

Ідея створення кооперативного об'єднання на Уманщині відноситься до 1912 року. На той час у регіоні діяло близько 60-ти сільських споживчих товариств і відчувалась гостра необхідність у союзному об'єднанні. Велика роль у створенні кооперативного об'єднання належала інструктору з кооперації земської управи Бойкову М.С. За його ініціативи 1 липня 1912 р. був скликаний перший з'їзд представників кооперативних товариств Уманщини. З'їзд ухвалив рішення розробити Статут Спільки споживчих товариств Уманського району і заснував земську касу дрібного кредиту. Зважаючи на негативне ставлення владних структур до кооперації, з'їзд прийняв постанову про клопотання перед Московською спілкою споживчих товариств про відкриття в Умані своєї філії. Другий кооперативний з'їзд у 1913 р. знову порушив питання про заснування кооперативної спілки у вигляді «Договірного товариства на вірі». У 1914 р. відбулися збори уповноважених «Земського кооперативного закупівельного товариства», на яких було обрано правління товариства, але у зв'язку з початком Першої світової війни в 1914 р. товариство припинило своє існування через мобілізацію до армії новообраних членів правління. В 1916 р. кооператори Уманщини знову піднімають клопотання про відкриття Спільки під назвою «Споживче товариство гуртових закупок», статут якого було затверджено губернатором лише в січні 1917 р.

Скликаний у березні 1917 р. кооперативним комітетом перший вільний кооперативний з'їзд доручає комітетові скласти статут майбутньої Уманської кооперативної спілки, а другий з'їзд (у травні 1917 р.) ухвалив цей статут, який був остаточно прийнятий на третьому з'їзді в червні того ж року.

20 серпня 1917 р. скликаються збори уповноважених від споживчих товариств Уманщини і з цього часу фактично починає своє існування Уманська районна кооперативна спілка.

Спілка утверджується як міцна економічно-кооперативна організація, згуртовує навколо себе значну кількість існуючих кооперативів, переважно споживчих. Вона репрезентує всі види кооперації на Уманщині і частину організацій сусідніх повітів: Гайсинського, Таращанського, Звенигородського, Єлисаветградського та Балтського.

У результаті продуктивної діяльності Спілка здобуває популярність і довіру населення. Збільшуються грошові внески, що надає можливість розширення сфер діяльності.

Зростання кількості кооперативних товариств, членів Спільки ілюструє ця таблиця 1:

Таблиця 1

Товариства	1917	1918	1919	1920
Споживчі	62	79	86	214
Ощадно-позичкові	5	6	6	13
Кредитні	1	2	4	8
Сільськогосподарські	1	3	3	3
Разом	69	90	99	238

Майже з самого початку свого існування Спілка надає великого значення кооперативно-організаційній діяльності у напрямку кооперативного виховання народних мас, підготовки досвідчених фахівців на селі, організації нових споживчих, кредитних та сільськогосподарських товариств. За час з 1917 по 1920 рр. в інструкторському відділі працювало 30 штатних осіб (інструкторів). У період з 1918 по 1920 рр. відділом було організовано і проведено 14 тижневих, 2-х і 3-х тижневих курсів з кооперації, з яких вийшло 338 кооперативних робітників на селі.

Уманська кооперативна спілка мала розгалужену структуру, яка включала в себе такі відділи:

1. Банковий.
2. Торговельний.
3. Відділ збуту продуктів скотарства та птахівництва.
4. Відділ технічної переробки продуктів городини та садовини.
5. Статистично-економічний відділ.
6. Інструкторський відділ.
7. Кооперативно-просвітній.

1918 р – це перший рік організації культурно-просвітницької роботи Уманської кооперативної спілки. Необхідність цієї роботи виникла з таких переконань членів спілки: «Кооператорам відомо, що покращення життя людського (і економічного і культурного) можливо тільки при самодіяльності населення. А найкращим шляхом до проявлення самодіяльності є шлях кооперативний. Отже Союз, об'єднуючи селянство Уманщини і проводячи поліпшення матеріальне повинен стати і до роботи культурно-просвітньої і всіма засобами і тут будити і підтримувати в народі самодіяльність.» [6, 1].

Свою діяльність Відділ розпочав із дослідження потреб населення повіту і вивчення існуючого досвіду в культурно-просвітницькій галузі. З цією метою було створено комісію, до складу якої увійшли представники культурно-просвітніх організацій. На нарадах комісії з'ясувалось, що Уманському повіту бракувало шкіл, а в селах переважна більшість дорослого населення була неграмотна або малограмотна. У зв'язку з тим, що на позашкільну освіту кошти не виділялись зовсім, було ухвалено рішення в першу чергу звернути пильну увагу і розпочати діяльність у цій сфері. Комісією було визначено такі напрями діяльності у галузі позашкільної роботи:

1. Створення вечірніх курсів для навчання неграмотних дорослих і продовження навчання малограмотних.
2. Проведення лекцій-читань для дорослих.
3. Організація бібліотек-читалень.
4. Створення місцевої народної газети.
5. Відкриття книгарні для обслуговування шкіл та інших освітніх установ.
6. Створення народного театру та народного хору.
7. Улаштування просвітнього кінематографу.
8. Організація товариств «Просвіта», які об'єднували б усі ці галузі.
9. Заснування «народної хати», де це все повинно міститися.

Комісією було встановлено, що задовольнити зазначені потреби народу на Уманщині можуть держава (земське самоврядування), а з приватних організацій – усі кооперативні товариства і головним чином Уманська кооперативна спілка. Потрібно було встановити такий поділ усіх культурно-просвітніх завдань, який сприяв би ефективній діяльності з одного боку і мінімальній затраті зусиль та коштів з іншого. Найдоцільнішим було визнано всю культурно-просвітницьку діяльність розподілити так: органи самоврядування, як інституції напівдержавні, повинні взяти на себе найвідповідальнішу роботу, кооперативи – всю іншу, а держава – субсидувати усі просвітні галузі.

В обов'язки земства було покладено: організація вечірніх курсів для дорослих, проведення лекцій та улаштування бібліотек-читалень. Культурно-просвітницька діяльність кооперативної спілки полягала у створенні шкільних кооперативів, викладанні кооперації в школі, відкритті книгарні, заснуванні газети, народного театру, хору, просвітнього кінематографу.

22 березня 1918р. розпочалось видання Спілкою власної кооперативної та літературно-громадської газети «Союз». На її сторінках друкувалась інформація про діяльність Уманської спілки та інших кооперативних товариств, крім того, «Союз» була єдиною народною українською газетою на Уманщині.

Книгарня кооперативної спілки була відкрита 5 вересня 1918 року. Комерційний напрям діяльності книгарні пояснювався лише тим, що необхідно було покрити витрати з утримання помешкання, оплати працівників, транспортні витрати, а також отримати мінімальний відсоток на затрачений капітал. Основною метою діяльності книгарні були культурні завдання. Як зазначено у звіті культурно-просвітницького відділу Уманської кооперативної спілки за 1918 р.: «...вона (книгарня) дбає про те, аби в цей скрутний час книжного голода і страшенної спекуляції дати школі і учневі підручник і дати його по мінімальній вартості; а разом з цим дешево дати школі і учневі і все необхідне їм приладдя до писання, як пера, ручки, чорнила, карандаші, сшитки, папер і т. п. Крім того, книгарня дбала й про те, аби в ній по змозі завжди була література, як кооперативна, так і сільськогосподарська, дитяча, історична, красне письменство і т. п.» [6, 4].

Спочатку книгарня займалась лише оптовою торгівлею, призначеною для товариств, шкіл та шкільних кооперативів, але досвід показав, що

необхідно здійснювати продаж у роздріб, до якого вона перейшла на третьому місяці свого існування. Внесок книгарні у справу культурного зростання населення, незважаючи на вкрай несприятливі умови, був досить помітним. Книгарні неодноразово вдавалось при повній відсутності транспорту перевозити книги у військових вагонах і тим самим зменшувати місцевий книжковий «голод». Своїми помірними цінами вона значно поліпшила становище учнів і школи, а також впливала на зменшення спекуляції приватних книгарень. Вона, як єдина українська книгарня в Умані, відіграла значну роль у розвитку національного почуття серед місцевого населення постачанням кращих зразків літератури «Просвітам», школам і окремим особам.

З метою виховання молоді в кооперативному напрямку і підготовки кваліфікованих працівників для села Уманська кооперативна спілка запровадила викладання кооперації в школах і, разом з тим, для практики учнів, які навчаються кооперації – шкільні кооперативи. На шляху реалізації цього задуму постала низка перешкод. Виявилось, що в регіоні незначна кількість учителів «...свідомих в кооперації настільки, щоб взятись за її викладання...» [6, 6]. Крім того, не вистачало якісного підручника з кооперації і важко було знайти для шкіл необхідну літературу. Незважаючи на ці проблеми, Спілкою було створено окрему комісію фахівців, яка розробила план, програму викладання кооперації, кошторис. Комісією було визначено доцільність викладання кооперації в 2-х старших класах двохкласних шкіл повіту, в 3-х старших класах вищих початкових шкіл, на педагогічних курсах, в українській гімназії і в духовній школі.

В двохкласних школах призначено було по 3 години на тиждень, у вищій початковій школі – по 5 годин на тиждень, а в середніх школах – по 6 годин. Весь курс кооперації розподілявся на 3 концентри. До першого концентру відносився курс споживчої кооперації і ознайомлення з останніми галузями кооперації лише в загальних рисах. У другий концентр входило докладне викладання споживчої та кредитової кооперації і поверхневе ознайомлення з сільськогосподарською кооперацією. Третій концентр включав в себе детальне вивчення усіх трьох галузей кооперації (споживчої, кредитової, сільськогосподарської).

Шкільна програма викладання кооперації, укладена кооперативною шкільною радою в 1918 р. складалась з таких розділів:

I. Теорія, історія і практика споживчої кооперації. (Короткий огляд народного господарства. Що таке кооперація, її мета, завдання. Види кооперативів. Історія розвитку кооперативного руху. Розгляд статуту споживчого товариства. Заснування споживчого товариства. Організація праці правління і ревізійної комісії. Організація діловодства. Торговельні операції. Культурно-просвітня діяльність кооперативів. Союзне будівництво.)

II. Рахівництво споживчих кооперативів. (Мета і завдання рахівництва. Облік продавця і скарбника.)

III. Кредитова кооперація. (Визначення і значення кредиту.

Виникнення і розвиток кооперативного кредиту в Германії. Статути кредитового і ощадно-позичкового товариств. Діяльність товариства. Кредитові союзи і їхнє значення.)

IV. Рахівництво в кредитових кооперативах. (Загальні принципи рахівництва кредитових кооперативів.)

V. Сільськогосподарська кооперація. (Стан сільського господарства в Західній Європі у кінці XIX ст. Роль кооперації в поліпшенні стану трудового господарства. Грунтовні риси загального статуту сільськогосподарських кооперативів. Класифікація сільськогосподарських кооперативів.) [6, 17 - 20].

У 1918 р., згідно постанови Загальних зборів Спількою було виділено 16000 карбованців на стипендії учням Уманської української гімназії і Київського комерційного інституту. Стипендії в гімназії видавались педагогічною радою за участю представника правління Спільки. Призначались вони переважно дітям кооператорів.

Започаткована Спількою організація теоретичного і практичного навчання кооперації в загальноосвітніх школах, подвижницька праця педагогів у напрямку кооперативного виховання була спрямована на покращення матеріального становища широких верств населення, захист соціальних та культурно-освітніх потреб, розвиток мобілізації національних сил.

Передумовами становлення кооперативних товариств окремих регіонів та України уцілому в кінці XIX – на початку XX століття стали економічні чинники та поживлення соціокультурної діяльності значної частини інтелігенції. Кооперативні товариства ми розглядаємо як добровільні об'єднання національно свідомих діячів, учених, викладачів, представників широкої громадськості, котрі здійснювали організаційну, просвітницьку, культурницьку діяльність, спрямовану на піднесення економічного добробуту, а також на реалізацію освітньо-виховних цілей серед дітей, молоді та дорослого населення. Завдяки їхнім зусиллям були відкриті школи, заклади професійної освіти, навчальні курси, засновано мережу бібліотек, читалень, книжкових складів. Таку діяльність кооперативних товариств слід кваліфікувати як просвітницько-культурницький рух, якому були притаманні певна системність та адекватність соціокультурним умовам життя. Вона відіграла значну роль в українському національно-культурному піднесенні кінця XIX – початку XX ст. і мала великий вплив на розвиток вітчизняного шкільництва.

Дослідження тенденцій розвитку та функціонування кооперативних товариств у сферах культурної, освітньої, педагогічної, наукової, економічної діяльності потребує ґрунтовного вивчення та аналізу, що збагатить сучасну педагогіку новими фактами й теоретичними положеннями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Верига В. Нариси з історії України (кінець XIX- початок XX століття). – Львів, 1996. – С. 314 – 315.

2. Відчитні матерьяли Уманського Районного Кооперативного Союзу 1-м Зборам Уповноважених на 11-е листопаду 1922 року. – Умань, 1922. – 153 с.
3. Гай-Нижник П. Зародження і занепад української кооперації (кінець ХІХ ст. – 1920 р.) // Київська старовина. – 2003. – №6. – С. 87 – 93.
4. Головка А. Національні і міжнаціональні елементи в українській кооперації. //Українська кооперація. – Київ, 1918. – Кн. 5 – 6. – С. 35 – 50.
5. Економічний словник-довідник / За ред. док. екон. наук, проф. С.В. Мочерного. – Київ, 1995. – С. 167 – 170.
6. Робота Культурно-Просвітнього Відділу Уманського Кооперативного Союзу в 1918 році і план діяльності його на 1919 рік. – Умань, 1919. – 24 с.
7. Хроніка шкільна. // Громадське життя. – Умань, 1919. – 28 серпня. – С. 31 – 32.